

Наталя ТИХОЛОЗ

УДК [[069.02:929].Франко]:351.746.1]:82-94М.Струтинська](477.83-25)"1940/1941"

«ПРО ВАШ МУЗЕЙ ПОГАНЕ ГОВОРЯТЬ: ДІМ ФРАНКА ПІД ОКОМ «ЖУРНАЛІСТІВ» У ЦИВІЛЬНОМУ (1940–1941)

Уперше републікується мемуарний нарис письменниці та наукової працівниці Музею Івана Франка у Львові Марії Струтинської «З-поза лаштунків радянської журналістики («Коллі» і «Зельма»», що з'явився 1941 року у газеті «Українські щоденні вісті». Цей текст є цінним джерелом до вивчення перших років діяльності музею Івана Франка та тиску, якого він зазнавав від співробітників НКВС та сексотів-журналістів.

Ключові слова ● Марія Струтинська, Музей Івана Франка, Петро Франко, НКВС, спогади.

28 червня 1941 року НКВС «евакуювало» Петра Франка... Сьогодні ми знаємо, що це була «евакуація» на стежку смерті... Про ті криваво страшні події червня 1941 року збереглося не так багато задокументованих свідчень очевидців, які дозволяють покроково відновити останні місяці життя першого директора Музею Івана Франка у Львові.

Особливо цінними у відновленні історичної правди про цей час є спогади, щоденникові записи, статті, свідчення тих людей, які безпосередньо знали Петра Франка та працювали під його керівництвом. До таких сьогодні «забутих» очевидців належала Марія Струтинська з Навроцьких (9.10.1897 – 6.05.1984), яка з квітня 1940 року і аж до сумного 28 червня 1941 року працювала пліч-о-пліч з Петром Франком. Талановита письменниця, згодом відома у літературі під псевдо Віра Марська, та старша наукова працівниця Музею Івана Франка у Львові у своїх текстах – художніх, наукових та мемуарних – у той чи той спосіб згадує про першого очільника Дому Франка та свою працю у музеї. Ім'я Марії Струтинської у радянський час не згадували, бо вона належала до «ворожих елементів», як і її чоловік, відомий журналіст та громадсько-політичний діяч Михайло Струтинський, що був кваліфікований як «ворог народу» і замордований

у тюрмі на Лонцького 27 червня 1941 року в останню добу перед відступом радянських військ зі Львова і в останню добу перед «арештом» Петра Франка. 1944 року вона виїхала до Австрії, а потім емігрувала до Америки (Філадельфія).

З її статей та мемуарів ми сьогодні маємо змогу довідатися про те, як працював Музей у 1940–1941 роках, а також про те, як «пасли» його співробітників відповідні спецслужби. Бо ж те, що Музей був під пильним оком НКВС, не було секретом ні для кого.

«Советська влада спочатку прийняла була у відношенні до праці Музею тактику споглядання, а її експоненти, усякого роду партійні органи, не дуже перешкоджали нам у роботі, – згадувала Марія Струтинська. – Тоді у музеї були вироблені і зреалізовані перші експозиційні плани, що могли б, думаю, бути показані і в майбутньому національному музеї Івана Франка. Та ця ідилія, як і треба було сподіватися, скоро скінчилася. У Музеї наказано створити місцевком профспілки; туди стали навідуватися часто партійці, представники великих партійних органів, наші експозиції почали підпадати критиці і хутко, з весною 1941 року, до Музею приїхав з наркомату у Києві методист Музейництва. Він став розробляти тут нові експозиційні пляни згідно із “вченням Енгельса – Маркса – Сталіна”, що мали показати Франка велетнем у його молодих роках захоплення соціалізмом...»¹.

Під час таких і подібних перевірок з боку партійних органів чимало клопоту виникло і з портретами приятелів та знайомих Івана Франка, між якими музейники повісили портрет Михайла Грушевського чи ще когось з «ворогів народу».

Часто до Музею навідувалися і радянські журналісти-сексоти. Особливо серед них виділялися два євреї, Коллін та Зельман (їх навіть називали жартома спілкою «Коллі – Зельма»), що дуже активно співпрацювали з НКВС. Вони приїжджали до Музею на невеличкому ясно-червоному авто і протекційно та безапеляційно прямували одразу у фонди (доступ у які був лише за спеціальним дозволом директора!), безцеремонно вивідуючи у співробітників, хто над чим працює. Нерідко траплялось і так, що допитливий Коллін буквально витягав з рук чи з-під носа музейників папери, над якими вони працювали! Поспілкувавшись зі співробітниками, він потім ще довго нипав по експозиції Музею, розглядав нові і старі видання у вітринах, винюхував матеріал для своїх статей і для доносів. Шляхів пошуку інформації він знав багато.

Про атмосферу напруги та доносів, яка панувала у той час, довідуємося зі статті Марії Струтинської «З-поза лаштунків радянської журналістики («Коллі» і «Зельма»)), що з'явилася у газеті «Українські щоденні вісті» 24 серпня 1941 року (Чис. 43. С. 6) за підписом М. С. Статтю віднайшов Богдан Тихолоз. Републікуємо її без змін.

¹ Струтинська М. Фрагменти із щоденника праці в літературно-мистецькому музею Івана Франка у Львові (21 квітня до 27 липня 1940 р.) // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові: перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). Львів: Апіорі, 2012. Вип. 12. С. 154–155.

М. С. [Марія СТРУТИНСЬКА]

З-ПОЗА ЛАШТУНКІВ РАДЯНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ («КОЛЛІ» І «ЗЕЛЬМА»)

Це був окремих розділ радянської журналістики, отакі жидівські «заробітчани» – як їх назвав один з радянських письменників, що тепер залишилися з нами. Спілка «Коллі і Зельма», або докладніше Коллін і Зельман, грасувала по всій радянській пресі, від Тбілісі й Москви аж по Львів з усіма обласними містами та їх «Большевицькими Правдами» і «Радянськими Гуцульщинами».

Назверх це представлялось так: дві-три прекрасні знімки з Борислава чи Криворівні, який-небудь блискуче скомпільований і підлитий відповідним сосом нарис і невідмінний підпис «Коллі і Зельма». З середини це виглядало трохи інакше.

Мешканці Львова, певно, пам'ятають це мініатюрне, ясно-червоне авто, яке часто перебігало львівськими вулицями. Зупинялося перед якою-небудь установою, і з нього вискакував малий, русявий жидок. Замикав авто на ключ і у підскоках вбігав в установу. Коли це був, наприклад, Музей Івана Франка, то ці відвідини відбувались так:

Коллін протекційно витався з технічним персоналом і певним кроком ішов просто в робітню наукових працівників. Декілька компліментів жіночій частині – і вже Коллінові очі хутко пробігають наші письмові столи.

«Над чим працюєте?»

Ми старалися збути його чим-небудь, однак думати, що Колліна можна так легко збутися – ми хутко перестали. Коллін сідав з другого боку нашого стола, безцеремонно тягнув нам з-перед носа папери і листував їх.

«Вибачте, товаришу Коллі, але ви перешкоджаєте нам у праці».

«Що?» – підривався зі свого місця Коллін. – «Ви не хочете показати радянському журналістові музейної роботи? Ви не розумієте інтересів вашого музею, взагалі не розумієте нашої дійсності!»

«Коли ви хочете користуватись матеріалом, над яким ми працюємо, а тим самим спиняти нашу роботу, ви мусите принести нам на це дозвіл від директора».

Коллін вмить находив інший спосіб найти матеріал для своїх статтів і – що було нам ясне з першого дня – для своїх інформацій відповідним органам. Він сказав:

«Добре, працюйте собі. Я вам не заважатиму. Але, я знаю напевне, що у вас є спогади про Франка такої то й такої особи, в яких написано про перебування Франка там то й там. Я мушу їх зараз мати, бо працюю над тим періодом».

Справа була ясна. Залишилося тільки сказати:

«Товаришу Коллі, на видачу матеріялів я теж мушу мати дозвіл директора. (Директор, на щастя, працював по сумісництві, більшість часу проводячи в своєму деканаті в Інституті Радянської Торгівлі).

Тоді малий, завжди всміхнений Коллін не витримував:

«Ви, Марія Василівна» – (наші ймення й по батькові він знав, не питаючись) – не хочете дати мені матеріялів. Я це вже здавна помітив. Ви нас саботуєте».

Раптово, він зміняв тон. Виймав з портфелю і розкладав перед нами свої, справді по-мистецьки виконані світлини. Ми повинні вибрати деякі – якнайбільше – для нашого музею. (А втім, він пропонував за них потім так само прекрасно натягнутий рахунок).

Він поводив себе знову, як старий приятель, розказував про те, куди їздив і що бачив у місцевостях, зв'язаних з Франковим життям, а його очі зраджували, як пильно при своїх розповідях він нотує наші, ним самим спровоковані, завжди до того чи іншого епізоду з життя письменника. Зрештою, то був звичай усіх журналістів, яких пройшло крізь музей багато.

Несподівано Коллін зникав. Ми заставали його згодом в одній з музейних кімнат, похиленого над вітриною з друками.

Та, ні, це не були Франкові твори, що їх так пильно вивчав оцей принагідний «Франкознавець». Давні і новіші галицькі газети, виставлені у вітринах задля їхніх згадок і статей про Франка, притягали його увагу, як, зрештою і увагу кореспондентів «Комуніста» та інших «республіканських» і «центральных» газет. Він завжди потрапив дістати їх у руки і швидко перекидав сторінки від кінця, пильно винотовуючи.

Та Коллін мав ще інші «способи». Він заявляв, наприклад, дружині директора, яка відмовляла йому права шниряти по музею:

«Ольга Федорівна, про ваш музей погане говорять».

«А що саме?» – питалася холодно вона. «Говоріть ясно».

«Кажуть, що у вас тут висить фото ворога народу, що книжки у вас якісь не дозволені, що тут працюють петлюрівці».

«Ви не турбуйтеся нашими фото та книжками, це річ Н[ародного] К[омісаріату] О[світи], якому ми підлягаємо. А що ще там кажуть – хіба варто це повторяти? От, про вас кажуть, наприклад, що ви покрали якісь автомашини, що їздите сюди й туди, торгуєте одягом. А хіба це правда?..»

Коллін рідко виступав з своєю другою половиною, Зельмою. Зельма, або радше Зельман, це був огрядний, більш стриманий жид, років понад 30, який заходив до нас інколи, щоб вкупі з Колліном поробити знімки музею та ілюстраційного матеріялу для московської ілюстрованої газети.

Зельман, який зрештою не вмів ні слова по-українськи, теж своєрідним способом «збагачував» в музеї своє франкознавство. Він брав який-небудь з Франкових творів, сідав у нашій кімнаті і годинами чапів над одною сторінкою.

Чудовий зв'язок спілки «Коллі – Зельма» з НКВД став нам зовсім ясным одного дня, коли Коллін забажав мати копію документу про віддачу Іванові Франкові книжки «Капітал» Маркса, забраної при першому арешті. Оригінали документів першого процесу були в архіві НКВД, якого начальник, теж жид, Фурманов, опрацьовував та використовував її у пресі. Музей мав гостру заборону давати кому-небудь копії з 5 чи 6 документів, які йому дозволено сфотографувати. Тільки у виняткових випадках могла якась поважна установа дістати від нас копію, коли віднеслася наперед письмом до архіву, а ми від нього дістали дозвіл на письмі. Так було з музеєм – будинком Шевченка в Києві, з Філіялом Академії Наук у Львові, учительським інститутом у Краснодарі, якого представник за 2 тижні своєї праці в музеї не міг особисто добитися цього дозволу.

А Коллін забажав знімки – подзвонив в архів, звитався чуло з Фурмановим і – за хвилину знайомий нам голос енкаведистського начальника доручав нашому фотографові негайно зробити Коллінові усі бажані знімки.

Раз ми бачили Колліна без маски. Це було того дня, коли Німеччина ввійшла в Югославію. Коллін впав до нас, як бомба. Бігав по кімнатах і заповідав:

«Я матиму 5-хвилинний політичний доклад, почуєте речі, яких ще не чули».

Був час перериву, ми зібралися в секретаріяті, цікаві новин. Коллін був, немов у гарячці. Говорив уривками, телеграфував.

«Все, що в газетах – це закривання правди. Найстрашніший ворог – німці, пішли на нашого союзника. Тепер їм кінець. Пішли на Балкани, значить, втратили останки глузду. Тепер ми підемо на них всією парою. (Ми всі легенько штовхаємо одне одного, всі наші надії оживають). Ні, (одним словом пригнічує нас Коллін) ми не підемо одвертою війною. Будемо давати наші літаки разом з летунами, наші гармати з гармашами. Ви може ще цього не знаєте: ми давно помагаємо Англії».

* * *

За 12 днів впала Югославія. Однак, ми з того часу не бачили вже ні Колліна, ні Зельмана. Та часто згадується спілка «Коллі – Зельма» і непокоїть думка: скільки українських людей вже загнали і заженуть ще в могилу ці два енкаведисти з журналістичними довідками?

Natalia TYKHOLAZ

«BAD THINGS ARE SAID ABOUT YOUR MUSEUM: FRANKO HOUSE UNDER THE «JOURNALISTS» EYE IN CIVILIAN CLOTHES (1940–1941)

The memoirs of the writer and museum fellow Mariya Strutynska «Behind the Scenes of Soviet Journalism (“Collie” and “Zelma”)» is republished for the first time. The article appeared in the newspaper “Ukrainian daily news” This text is a valuable source for the researching the first years of Ivan Franko museum activities, as well as, the pressure of the NKVD and «seksots»-journalists (secret agents).

Key words: Mariya Strutynska, Ivan Franko Museum, Petro Franko, NKVD, memoirs.